

CONSIDERAȚII ASUPRA SCRISULUI LA DACI ÎN URMA DESCOPERIRILOR DE LA CHITILA-CETATE. Scrierea DACICĂ, O Scriere CREȘTINĂ?

Vasile Boroneanț

La Chitila, începând din anul 1982¹ au fost descoperite incontestabile dovezi de locuire cu mai multe etape din secolele II-V d.Chr. în perimetrul teritoriului ocupat de daci („dicii liberi”). Printre acestea și o scriere inedită. Originea acestei scrieri pornește încă din preistorie, din mezolitic și continuă în neolitic și în epocile următoare. Această scriere începe să fie practică încă din etapa paleo-creștină. Textele identificate până acum provin din etapa de pe la 314 d.Chr. când creștinismul fusese recunoscut de statul roman prin Constantin cel Mare. Paralel cu aceasta continuă să fie folosită și o scriere cu caractere latine.

Așa cum am arătat, în situl de la Chitila au fost găsite 13 piese din os² de care se foloseau inițiații comunităților traco-gete. Informațiile despre modul de viață și cultura traco-geților sunt furnizate de scriitorii antici greci și latini. Descoperirile de la Chitila par să indice că și dacia aveau o scriere³, că deși o parte din teritoriul Daciei fusese cucerit de romani, lumea din așezările rurale, nu și cea din coloniile și municipiile recunoscute ca centre administrative, își continuă modul ei propriu de viață culturală. În lumea dacilor liberi, comunitatea și conducătorii locali au continuat tradițiile și preocupările lor ca păstori, agricultori, meșteșugari. Au desfășurat relații normale de schimb între ei dar și cu coloniile grecești din Dobrogea precum și cu statul roman și anterior cu statul grec. Erau la curent cu ideile și inovațiile lor administrative și politico-tehnice.

Descoperirea arheologică de la Chitila face dovada că meșterii olari și metalurgiști executau în micile lor ateliere unelte agricole pentru necesități casnice, cuțite, cuie, cârlige,

---

¹ Vasile Boroneanț, Tell-ul neolitic de la Chitila București, materiale și Cercetări arheologice, A XVa sesiune anuală de rapoarte, ploiești 1983 (Partea I), p. 69-72

² V. Boroneanț, Cercetările arheologice de la Chitila Fermă din anul 2001. 1. date preliminare și stratigrafia, București, Materiale de istorie și Muzeografie, XVI, 2002, p. 3-49

³ V. Boroneanț, Câteva oseminte de cal ornamentate descoperite la Chitila –Fermă, BMIM, XVII, 2003, p. 11-25; Scrierea pe oase, o scriere necunoscută identificată în săpăturile arheologice de la chitila ; BMIM, XIX, 2005, p. 12-35

toiege păstorești dar și sceptre cu însemne ale conducătorilor comunității⁴. În relațiile intercomunitare erau recunoscute rangul și rolul social și politic jucat în relație cu puterea romană, cu care au rămas încă în conflict deschis după evenimentele politice din 101-102, 105-106 de pe urma cărora partea de sud-vest a Daciei a căzut sub stăpânire romană.

Așezarea din ostrovul de la Chitila-Cetate, în urma săpăturilor întreprinse în 2001-2006, face dovada că pe lângă micile ateliere de fierari sau dulgheri erau și ateliere de topit minereul. Aici au fost identificate cantități mari de zgură și lupe de fier brut, rezultate din topirea fierului, cuprului, plumbului, argintului (aurului) și sticlei. Au fost identificate sute de piese produse în aceste ateliere. Produsele nefinisate erau livrate sub formă de materie primă meșterilor comunității satești care satisfăceau nevoile imediate ale producătorilor agricoli, ale păstorilor și mai ales pe cele casnice. Este cunoscut faptul că societatea dacică și apoi românească aveau caracter casnic și agro-pastoral⁵. Să reamintim că până la apariția societății industriale rășnița de mână și morile gospodărești pe ape erau cele care asigurau pâinea și hrana omului și animalelor, că îmbrăcămintea și încălțăminte, toate se țeseau, se croiau și se împodobeau în casă. Strângerea recoltei de cereale, a cânepii, a inului, tunsul oilor, mulsul laptelui, taiatul porcului și al cornutelor, toate începeau printr-un ceremonial sacro-religios. Pentru toate aceste momente se organizau sărbători specifice. Toate acestea s-au păstrat până la extinderea activității marilor industrii și chiar până la colectivizare, în cazul României. În ceea ce privește costumele trebuie să menționăm că forma, croiala cămășii, izmenelor și a tuturor pieselor de îmbrăcăminte a rămas aceeași și alcătuiește portul popular românesc. Ele constituie caracteristicile de ansamblu ale comportamentului istoric românesc. La acestea s-au adăugat cele de caracter religios și apoi creștin.

Între acestea este de remarcat culoarea albă a țesăturilor, a pieselor de îmbrăcăminte și de port, la care se adaugă frumoasele cuverturi, macaturi și covoare multicolore. Ca modalitate de exprimare a decorului cusut nu trebuie să uităm crucile făcute cu împunsături cu fir alb sau multicolor dar mai ales negru, ce dă sobrietate costumului și caracterul sărbătorec creștin, în fruntea procesiunilor aflându-se preotul și biserica. Nu a existat comunitate rurală fără biserică. Acolo unde s-au înălțat patru sau cinci case una era biserica.

De dată recentă N. Gudea de la Institutul de Arheologie din Cluj, pornind de la studierea unui vas de la Moigrad⁶, prezenta scrierile creștine, pe care le constată la toate popoarele din Europa ce au practicat creștinismul în formele incipiente începând din secolele I-II.

Vasul de la Moigrad (fig. 9) îi dă prilejul să discute manifestările paleocreștine din fostele provincii ale imperiului roman târziu începând cu

1. Inscripțiile paretale din catacombele romane (după ICVR)

2. Inscripțiile creștine de pe cărămizile și țiglele din Moesia Secunda și Tracia (după Beseliev)

⁴ V. Boroneanț, Cercetările arheologice din anul 2001, op.cit, pl. VI, 1-5

⁵ V. Boroneanț, Cercetările arheologice din anul 2001, op.cit; Gh. Mănușu-Adameșteanu, V. Boroneanț și colab., Chitila (com. Chitila, jud. Ilfov). Așezarea din secolele II-V d. Chr., Cronica cercetărilor arheologice din România, campania 2004, p. 125-126; V. Boroneanț, Situl arheologic Chitila-Fermă, in press

⁶ N. Gudea, Vasul cu inscripție și simboluri creștine de la Moigrad, AMP, XVII, Zalău, 1993, p. 151-183

3. Inscriptiile creștine din Moesia Prima (după Petrovici, Mircovici și Drojevici)
4. Inscriptiile târzii din Moesia Prima (după Petrovici)
5. Inscriptiile din regiunile renană și germană inferioară (după Rappert 1971)
6. Inscriptiile târzii din Tracia și Moesia Inferior (după Beseliev)
7. de la Ain Zara (Libia) (după Aurigema)
8. Inscriptiile din Gallia Narbonensis (după Desmondes)
9. inscriptiile din Gallia Belgica (după Gautier)
10. De la Pompei după Zeigenmeisster
(Fig. 10-27)

Noi adăugăm oasele scrise de la Chitila și inscriptiile cu alfabet latin în arealul dacic și de pe fragmentele de vase de la Chitila⁷:

1. Scrierea pe oase, scrierea pe ceramică cu caractere latine și semne dacice.
2. Inscriptia de pe cărămida fragmentară de la Hinova (după M. Davidescu⁸)
3. Inscriptia de pe cărămida descoperită la Gornea –Căunița, jud. Caraș Severin⁹ (după N. Gudea)

4. Inscriptia de pe cuiul de fier de la Chitila Cetate. La Chitila cetate s-a găsit un număr de 13 oase de animale (Fig. 1-4) scrise, provenind în general de la animale domestice: cal, bou dar și cornute de talie mică, capră și oaie. Este o scriere executată cu un vârf de unealtă dură, din fier, poate și din silex. Semnele se incizau prin ciocănire sau presiune cu motive lineare, cu ramificații dispuse vertical sau înclinat pornind de sus spre axul central. Pentru scriere erau preferate oasele cu câmp de expunere mai mare, precum mandibulele sau oasele lungi de cal sau bovine. Împreună cu semnele lineare se află și figuri schematizate umane care își găsesc câmp de exprimare și pe pereții peșterilor sau stâncilor, cum este cazul figurărilor de luptători sau poate căpetenii, în peștera „La icoane” de la Limanu din Dobrogea¹⁰, sau de pe omoplatul de la Chitila. Pe acesta din urmă este figurat un cap de bărbat cu frizura și barba asemănătoare cu cele de pe monede, pe care credem că le imita. Această îmbinare a unor incizii lineare (imitând vegetația arboricolă cu figurări umane¹¹) ne determină să le legăm de o manieră de tratare -ca subiect și tehnică - de contestatele tăblițe de plumb depozitate la Sinaia și apoi la MNA, recent publicate de Dan Romalo¹² și discutate de Aurora Petan (comunicare ținută la Catedra de Istorie Veche, Universitatea București).

Tradiția gravării osului în țara noastră datează încă de la sfârșitul paleoliticului superior și epipaleoliticului, prin piesele descoperite la peștera Climente II și Cuina Turcului, la Schela Cladovei și Icoana de pe malul românesc al Dunării dar și de pe malul sudic de la Lepenski Vir, care se transmit și neoliticului¹³.

⁷ V. Boroneanț, Scrierea pe oase, o scriere necunoscută, op. cit, p. 12-35, pl. XII, 3

⁸ M. Davidescu, Cetatea romană de la Hinova, București, 1989, p. 34, fig. XV-XVI

⁹ N. Gudea, Un castellum din epoca romană de la Căunița de Jos, Banatica, Reșița, 1977, p. 41, *** Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier, Cărămida cu scriere latină de la Gornea Cetate, p. 171-172; V. Boroneanț, Situl arheologic de la Chitila Fermă, capitolul Chitila Cetate, op. cit.

¹⁰ V. Boroneanț, Câteva oase de cal ornamentate, op. Cit., loc. Cit., pl. 2.1

¹¹ V. Boroneanț, Scrierea pe oase. O scriere necunoscută, op. cit, pl. VIII, IX

¹² Dan Romalo, Cronica apocrifă pe plăci de plumb, ed. Arvin Press, București, 2003

¹³ V. Boroneanț, Paleolithique superieure et epipaleolithique dans la zone des Portes de Fer, ed. Silex, București, 2000

Pe malul sudic tradiția scrierii în același stil cu cel al oaselor de la Chitila se află și pe perețele intrării în peștera Sitovo din zona centrală a munților Rodopi (fig. 31). Acolo, pe un perete lung de 3-4 m se află semne scrise de 13-16 cm înălțime. Inscripția a fost găsită în 1950 de către R. Morfova¹⁴. Informația a fost publicată în 1971 de cercetătorul Iovan Todorovic¹⁵. Surprinde asemănarea până la identitate a semnelor. Menționăm că datarea lor în chalcolitic pare a fi prea timpurie la proto-traci, fiind mai degrabă apropiată de cele de la Chitila.

O altă scriere înrudită este relevată de cărămida fragmentară de la Hinova¹⁶ (Fig. 5, 6). Cărămida a fost fabricată după tipicul meșterilor din legiunile romane. Descifrarea textului nu s-a făcut încă dar ceea ce putem constata este că între semnele făcute, unele se află și între cele folosite pe pereții stâncii de la Sitovo și pe oasele scrise de la Chitila Cetate.

Poate că piese scrise în această manieră să se fi găsit și în alte situri arheologice și au fost trecute cu vederea sau noi nu am luat încă cunoștință despre ele.

Textul pare să fie scris în două șiruri orizontale, fiind făcut cu latul piesei de la un capăt ascuțit. În partea centrală a cărămizii se vede clar că a putut fi sigla unei legiuni sau a unei cohorte. La Hinova au fost găsite și alte cărămizi cu semne imprimate incluse într-un contur apropiate de litera C cu sedilla¹⁷. Semne scrise se află și pe ceramică cum ar fi cea de la Ogașul Neamțului, comuna Berzasca, jud. Caraș Severin¹⁸. O cărămidă care a fost citită, fiind scrisă cu litere latine cursive, provine din săpăturile de la Gornea, com. Sichevița, jud. Caraș Severin, cu ocazia săpăturilor arheologice din zona Porțile de Fier, înainte de creșterea nivelului lacului de acumulare. Acest sit arheologic a fost cercetat în 1973 la locul numit Cetate. Cărămida era jumătate prăbușită din zid și o a doua jumătate a fost extrasă chiar din zid. Este o piesă tipică epocii romane târzii și are dimensiunea de 41x 36x 4 cm. Textul a fost scris pe suprafața netezită intenționat și este dispus pe 11 rânduri. Lungimea medie a rândului este de 12-14,5 cm, pe partea superioară și mijlocie a piesei. Distanța între rânduri este de 10 mm. (Fig 7,8). Cărămida mai sus pomenită se află în muzeul sătesc Gornea (filieră a Muzeului Județean Reșița) în custodia învățătorului Ion Dragomir care a și identificat-o.

Lectura textului scris, cu litere cursive în limba latină și tradus în limba română este: *„te rog te implor primicerule/ pentru ca pe sclava Basia, odorul meu o prăpădești cu totul, eu Sterius/ în chip oarecare fiind martor/ce ține reda pe Bessa...../ te rog și te implor primicerule/ redă-mi odorul/ atunci va veni Bessa zburând/ Flaccus va cumpăra o alta și-mi va face inima ușoară (1) Flac/cus’*

Textul este important pentru că este singurul de proporții mai mari apărut pe teritoriul fostei provincii Dacia după retragerea romană. Este bine datat în secolele I-III

Morfova, Natpis pri Sitov, Plovdeska Olaiia, Godisniak na narodnoi archeologisceski muzei, 2, Plovdiv, Archaeologia Iugoslavica, 10, 1971, p. 74-84

¹⁵ Iovan Todorovic, Written signs in the Neolithic cultures of southeastern Europe, Archaeologia Iugoslavica, 10, 1971, p. 77-84

¹⁶ M. Davidescu, Cetatea romană de la Hinova, ed. Sport-Turism, București, 1989, pl. XVI

¹⁷ Idem, ibidem

¹⁸ V. Boroneanț, Locuirea din secolele XII-XIII de la Ogorul Neamțului, comuna Berzasca,...

prin comparație cu tăblițele cerate de la Roșia Montană (Alburnus maior) cu cele de la Pompei și papirusurile de la Strasbourg.

Autorul textului a fost probabil Flaccus, semnatarul de la sfârșitul inscripției. Textul este de bună calitate, fără greșeli stridente de ortografie. Această inscripție împreună cu moneda din vremea lui Dioclețian (284-305) descoperită în peștera Climente II din zona Porților de Fier care are gravată pe ea semnul crucii, sunt cele mai vechi dovezi ale creștinismului timpuriu în armata romană. Moneda găsită în peștera Climente II este găurită în partea de sus spre a fi purtată ca un medalion creștin din perioada de dinaintea recunoașterii creștinismului prin Edictul de la Milano (313) al lui Constantin cel Mare. A Bodor, pe baza menționării în inscripție a termenului „*primicerius*” care la acea dată exprima ideea de Dumnezeu¹⁹ arată că era folosit în imperiu de către romanii ce acceptaseră creștinismul. Scrierea poate fi considerată un document pentru istoria formării limbii române²⁰.

Când am discutat despre descoperirile de la Hinova am amintit că în același context stratigrafic au apărut și alte semne imprimate pe cărămizi cu ajutorul unor ștampile. Cu siguranță că asemenea piese au fost identificate și pe alte tipuri de obiecte din siturile arheologice de epocă dar și la Chitila. Este vorba în primul rând de un cui piron dintr-un aliaj inoxidabil (fig. 34). Cu acest prilej am fost surprinși să vedem că dacii cunoșteau și tehnica de a obține aliaje mai speciale din fier. Cuiul este lucrat manual prin forjare și ciocănire. Prezintă un cap circular, profil pătrat ce se subțiază sub cap până la vârful ascuțit. Pe exteriorul plat al corpului se află imprimat la cald cu grijă, dar cu talentul unui meșter local, lucrat cu oarecare stângăcie, două semne ce pot însemna litera L majuscul, cifra 7, fără bara mediană sau vocala O. Pe fața piesei în lung pare să fi avut ceva scris care s-a estompat la curățirea în laborator. Poartă ca număr de inventar de secție 355. Are o lungime de 7,2 cm cu o lățimea medie de 0,60cm iar capul circular are diametrul de 1,8cm. Provine din demolarea profilului dintre secțiunile SIII-SIV de la adancimea de 40 cm. Unele dintre piesele de metal prezintă motive ornamentale geometrice. Săpăturile arheologice viitoare poate vor evidenția și alte piese de acest fel.

Important este faptul că în stratul de cultură s-au găsit și fragmente ceramice incizate cu litere latine (fig. 33). În secțiunile cercetate au apărut și câteva fragmente de cărămidă dar nu prezentau semne sau ornamente imprimate cum este cazul la Hinova.

La Cladova-Cetate, jud. Arad au fost găsite câteva piese de plumb cu formă și aspect de monedă care au pe ele câteva adâncituri. Noi am considerat aceste piese ca având valoarea unor monede cu circulație locală²¹.

Problema mesajului scris a devenit una specială și foarte importantă pentru comunitățile agro-pastorale din spațiul carpato-dunărean, așa cum am arătat, încă de la sfârșitul paleoliticului superior și a continuat în epocile următoare.

Care au fost factorii determinați ai procesului?

¹⁹ Cf. N. Gudea, I. Dragomir, Cărămida cu text cursiv de la Gornea, op.cit, p.117

²⁰ V. Boroneanț,

²¹ V. Boroneanț, Considerații preliminare asupra cercetărilor de la Cladova (com. Păuliș), jud. Arad, Ziridava, 10, 1978, p. 139.158

1. În primul rând a fost climatul temperat al spațiului care prin existența celor patru anotimpuri a generat dezvoltarea unor activități specifice, grupate pe fiecare sezon, cu o dinamică specifică de inovație, prin activarea facultăților intelectuale ale individului, concurențional în raporturile în interiorul comunității și a comunităților umane între ele.

2. Al doilea factor important l-a constituit potențialul economic deosebit de generos, bogat în floră și faună, cu comportamente evolutive pentru fiecare sezon: primăvara semănat, vara și toamna cules, și acumulare de provizii pentru anotimpul rece al iernii.

3. Al treilea factor determinant a fost și a rămas cel geografic. Relieful variat este brăzdat de o rețea densă de ape curgătoare, cu lacuri și bălți bogate în vegetație și faună.

Acești factori au permis desfășurarea permanentă a unei activități economico-productive având în centru omul, care sedentarizându-se s-a legat productiv și tradițional de acest spațiu, deseori râvnit de vecini mai apropiați sau mai îndepărtați.

4. A mai existat un factor foarte important și anume al schimbărilor climatice la nivel planetar cu perioade de încălzire și de răcire, cu regim variat al umidității și al condițiilor favorizatoare sau dăunătoare unora dintre activitățile omului și formarea altora.

În sfârșit, o cauză absolut umană, anume aceea că omul este singura ființă terestră dotată cu memorie și acumulare de experiență și comunicare. El a putut să transmită prin semne scrise sau incizate pe stânci, peșteri sau pe obiectele și monumentele create, constituindu-se într-un patrimoniu fix dar și transmisibil de la o generație la alta și de la o comunitate teritorială la alta. Omul este cel care este făuritor dar și martor etern al istoriei, al trecutului, prezentului și al propriei deveniri pe spații geografice.

Am făcut aceste precizări spre a se înțelege mai bine de ce în acest spațiu carpatodunărean se află mai multe semne de scriere pe variate categorii de suporturi. Pentru preistorie (paleolitic, mezolitic) suportul material l-au constituit rocile (pereții peșterilor, stâncăriilor), bolovanii de râu, sau piatra cioplită, osul și lemnul (fiind perisabil s-a păstrat mai puțin deși era cel mai la îndemână), apoi în epoca neolitică lutul copt-ceramica (vase, idoli, obiecte de podoabă sau de cult) iar în epocile și istoria care au urmat suportul se diversifică, apărând și metalele sau produsele fabricate din ele.

În cartea lui H. Daicoviciu, 'Dacii' există un capitol interogativ: 'Au cunoscut dacii scrisul?' Întrebarea este justificată deoarece acest popor avea conștiința propriei etnii care este dovedită de comportamentul lui istoric, de capacitatea lui de a se apăra în fața invaziilor etniilor vecine și în ultimă instanță a romanilor. Dar rădăcinile comportamentului istoric rezultă din analiza patrimoniului cultural pe întreg teritoriul pe care a trăit.

Cercetarea mesajului scris în arealul carpatodunărean a stat în atenția specialiștilor din afara lui: Marija Gimbutas²², Milton. M. Winn.²³, și din interiorul său: M. Roska²⁴, M.M.. Vasic²⁵, J. Makkay²⁶, Vl. Dumitrescu²⁷, etc. În 1977 în al doilea an al săpăturilor de

²² M. Gimbutas, *Old Europe and the advent of the Indo-Europeans – Civilizația Marii zeițe și sosirea cavalerilor războinici*, ed. Lucrețius, 1997

²³ Milton M. Winn, *The signs of the Vinca culture cca 4000 BC*, Calgary Western Publications, 1984

²⁴ M. Roska, *Die Sammlung Zofia von Torma in der Siebenburgischen national museum*, Cluj, 1941

²⁵ M. M. Vasic, *Preistoriska Vinca I-II*, Belgrad 1932-1936

²⁶ J. Makkay, *The Late Tordos Neolithic group of signs*, Alba Regia, X, 1969, p. 9-49, pl. II-IV

²⁷ V. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974

pe Dealul Cetățuia de la Cladova, într-o locuință datată în sec. II-IV, în secțiunea III s-a găsit o fusaiolă de lut cu incizii ce păreau a prezenta o scriere. Se afla în partea de S-V a locuinței pe o vatră de pământ ars cu fătuială. Pe vatră se afla multă ceramică lucrată cu mâna, cu roata olarului, de tradiție autohtonă dar și de fabricație romană. Împreună cu acestea erau și piese de metal, oase de animale, etc.²⁸.

Fusaiola are o formă comună bitronconică, cu diametrul de 5 cm și înălțime de 3 cm. Pe una din fețe în jurul găurii pentru fus cu diametrul de 1 cm, piesa prezintă o ușoară știrbitură de epocă. Întreaga fusaiolă este ușor lustruită. Pe ambele fețe sunt semne incizate înainte de ardere cu aspect geometric ce păreau a reprezenta semne de alfabet necunoscut, triunghiuri, cruci cu brațe egale răsturnate, ramuri de vegetale, motive ovale sau cu aspect de ulică. Observația noastră din timpul descoperirii ne-a determinat să o avem în atenție.

Doamna arhitect Silvia Păun, preocupată de civilizația dacică, s-a oferit să-i facă desenul, și cu această ocazie am prezentat-o și altor colegi arheologi. Unii dintre aceștia se îndoiau de faptul că semnele ar putea reprezenta o scriere. În aceste condiții am așteptat o confirmare a ipotezei și iată că o altă descoperire a noastră din anii ulteriori (2001-2004) vine să ne confirme părerea: descoperirile de oase de la Chitila Cetate.

Semnele atestă o variantă a scrierii descoperite de M. Davidescu pe fragmentul de cărămidă romană de la Hinova²⁹ din aceeași vreme (sec. III-V).. În întâmpinarea părerilor noastre ne-au venit considerațiile Mariei Gimbutas asupra scrierilor vechi europene cunoscute până acum în zona noastră, din perioada antemergătoare primelor alfabetice clasice. Semnele acestea se înscriu în categoria mesaje sau ornamente cunoscute în arealul cultural Vinca Turdas din vestul și sudul României, de la Turdaș, jud. Alba, Valea Nandului, jud. Hunedoara, Svetozarevo din centrul Iugoslaviei, Dikili-Tash din Grecia, Karanovo din Bulgaria³⁰, Sükoro-Tûradûlo din Ungaria³¹. Prin evoluția istorică s-a ajuns la silabarul clasic grec-cipriot³² (fig. 29), la semnele vechi europene³³. Important este însă că pe peretele din fața peșterii Sitovo de lângă Plovdiv-Bulgaria în mileniul V a Chr.³⁴, pe piciorul unui vas de la Kókenidomb de lângă Szegedin (Pl.VI, 2) din sud-estul Ungariei etc, se află aceleași semne în scriere silabică continuă.

Pe parcursul desfășurării culturale carpato-dunărene de care ne ocupăm se vede că la nivelul inițiaților în transmiterea mesajelor autohtone, aceste modalități de scriere s-au menținut până în secolele IV-V d. Chr. în concurență cu prezența în zonă a scrierii grecești și apoi latine. Mai mult decât atât, ea avut forța să se transmită epocilor care au urmat³⁵, dovadă fiind semnele plutașilor transportatori de lemne și sare pe râurile Bistrița, Siret și

²⁸ V. Boroneanț, Considerații preliminare asupra cercetărilor de la Cladova (com. Păuliș), jud. Arad, Ziridava X, 1978, p.138-158

²⁹ M. Davidescu, Cetatea romană de la Hinova, ed. Sport-Turism, 1989, fig.XVI

³⁰ Marija Gimbutas, Civilizația Marii Zeițe și sosirea cavalerilor războinici, ed. Lucretius, 1997, p.137, 142

³¹ Janos Makkay, The late Tordos Neolithic group of signs, Alba Regia, X, 1969, Szekesfehervar, p.9-49, pl. II-IV

³² M. Gimbutas, op.cit, fig. 52, p.142

³³ Idem, p.143, fig. 54

³⁴ M. Gimbutas, op.cit, p.137, fig. 35

³⁵ Păun Silvia, Civilizația autohtonă în timp și spațiu-valoare, Academica, 3, București, 1994

Mureș³⁶. Semnele folosite în arealul carpato-danubian se află pe ceramică dar mai ales pe idoli, fusaiole, greutăți de război de țesut, roți de cărucior de cult, etc. Unele dintre ele sunt abstractizări schematice ale vegetației, faunei, și mai rar a unor obiecte de uz caznic dar vor fi fost mai numeroase pe îmbrăcăminte. Cele din epoci mai târzii sunt gândite și exprimate într-o sintaxă de epocă. Ne vom ocupa numai de unele în chip semnificativ și selectiv și cu precădere de cele provenind din mediul cultural dacic în legătură cu scrisul de pe oase de la Chitila Fermă.

Problema este mai delicată atunci când e vorba de mărgele și mai ales a celor de sticlă de care ne vom ocupa în viitor. Ele au fost găsite în siturile arheologice din arealul de la București Străulești³⁷, în marea davă de la Popești-Nucet³⁸ (jud. Giurgiu aflate în colecțiile muzeului nostru) de la Poienеști³⁹, etc.

Dacă comparăm oasele scrise de la Chitila cu inscripțiile creștine luate în discuție de N. Gudea⁴⁰ din imperiul roman, constatăm că între ele nu există o asemănare esențială. Probabil că în fața persecuțiilor, comunitățile creștine au căutat să găsească mijloace de comunicare proprii pornind de la tradițiile vechi ale provinciilor imperiului. Mai intervine și faptul că suporturile materiale sunt diferite. Unele din semnele folosite sunt uneori foarte asemănătoare prin forța împrejurărilor și prin caracterul limitat și cifrat, criptic al posibilităților de redare grafică pentru acea epocă. Se vede ușor caracterul lor personal, legat de inventivitatea, de personalitatea inițiatului care le-a elaborat și folosit, de numărul limitat al receptorilor. În acest context trebuie să avem în vedere că la nivelul comun al populației exista în epocă un volum mare de informații care se transmiteau din gură în gură, acumulat încă din proecul de însușire a vorbirii și gesticii, din familie și din comunitatea de vorbitori. Semnele scrise pe oase de la Chitila sunt făcute din linii drepte punctate din care pornesc alte linii făcute înclinate sau punctate și prezintă numai rare elemente spiralate, buclate sau circulare. Semnele folosite sunt mai apropiate de cele ale silabarului clasic cipriot (fig 28.). În acest sens, avem un exemplu chiar din descoperirile de la Chitila Fermă din tellul neolitic în care deținem un fragment de vas decorat cu semne de acest fel (fig 32), aparținând momentului de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, cu influența din partea culturii Precucuteni⁴¹, cu bune analogii în descoperiri din aceeași epocă de la Tangâru⁴². Important este faptul că o tradiție din neolitic este prezentă în același sit

³⁶ Kovach Geza, Date cu privire la transportul sării pe Mureș în secolele X-XIII, Ziridava XII, 1980, p. 193-200

³⁷ M. Dumitrescu, Săpăturile arheologice de la Străulești 1967, București Materiale de Istorie și Muzeografie, VII, 1969, p. 13-28

³⁸ R. Vulpe, Șantierul arheologic Popești, SCIV, 5, 1955, 1-2, p. 239-269, Materiale, 5, 1959, p. 339-349, VI, 1959, p. 307-324, VII, 1961, p. 321-338, 1962, VIII, p. 457-462, Mioara Turcu, Geto-dacii din câmpia Munteniei, București, 1979, pl. XXXIV

³⁹ R. Vulpe, Săpăturile de la Poienеști din 1949, Materiale, I, p. 213-506

⁴⁰ N. Gudea, op. cit, fig. 1-2

⁴¹ V. Boroneanț, Manifestări de artă în locuirea neolitică de la Chitila Fermă, Cercetări arheologice în București, IV, 1992, p. 17, pl. V, 1a-b

⁴² D. Berciu, Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări, ed. Academiei, 1961, p. 4111, fig. 193, p. 480, fig. 251 Emilia Mason, L'écriture dans le civilisations danubiennes neolithiques, Kadncos Zeitschrift vor Fur und Fruch-Geschichte Epigrafic, XXIII, 1984, 2p, 110-111, fig. 10.

arheologic (Chitila Fermă) până în sec. II-V d. Chr., în timpul istoric, când vestul Daciei era cucerit de romani iar în zonă sunt prezenți dacii liberi.

Acest fapt i-a determinat pe specialiștii în problemele scrisului să vorbească despre o 'scriere danubiană'⁴³ sau veche europeană⁴⁴. Ele sunt prezente și pe tăblițele de lut scrise de la Vidra, unde avem cele dintâi dovezi din zonă asupra numerației, a evaluării cantitative prin semne⁴⁵. Ele sunt prezente și pe rondela de la Turdaș, scrisă pe ambele fețe⁴⁶, și pe numeroase roți de cărucior de cult aflate în colecțiile Muzeului Municipiului București, din neolitic, epoca bronzului sau a fierului.

La Tărtăria⁴⁷, s-au descoperit cunoscutele tăblițe aparținând culturii Vinca-Turdaș care au deschis problema scrisului din arealul acestei culturi a neoliticului european (fig. 30), puse în legătură cu cele din Mesopotamia de la Uruk-Warka și Dgendet Nasr⁴⁸. Acestea sunt mai târzii decât cele din arealul carpato-dunărean⁴⁹. Din cele până acum prezentate rezultă că pe teritoriul Daciei în sec. III-V au existat patru modalități de scriere: cea rezultată din cercetările pe oase de la Chitila Cetate, cea de pe cărămizile de la Hinova⁵⁰ și Gornea⁵¹ și cea de pe vasul de la Moigrad.. Pe alte fragmente de la Chitila Cetate se face dovada că dacii foloseau și scrierea latină cu majuscule. Din cercetările de la Buridava⁵² reiese că și scrierea cu caractere grecești era folosită de către daci. De la Sarmizegetusa Regia provine scrierea latină prin mult comentatul *Decebalus per Scorilo* și câteva semne de pe blocuri de calcar⁵³ îngrijit lucrate care purtau pe una din fețe două-trei litere scrise cu caractere grecești. După unele păreri au fost folosite ca semne de fixare a lor în zid și au fost probabil scoase din zidurile dărâmate după primul război de către cuceritorii romani. Situația lor este neclară și regretabil este că poate o parte din ele au dispărut. Citirea lor era ușoară dar semnele nu se legau între ele. Abia dacă s-au putut recunoaște consoanele ZIIR și s-a emis părerea că ar fi numele Zipser, nume propriu cunoscut la traco-daci. H. Daicoviciu propune ideea ca avem de-a face cu un pomelnic al unor zei, regi sau preoți daci. Zidul din care provin a aparținut epocii lui Burebista sau următorilor regi- Deceneu, Comosicus. Cert este însă că din datele pe care le avem în legătură cu relațiile

⁴³ 251 Emilia Mason, L'écriture dans les civilisations danubiennes néolithiques, Kadneos Zeitschrift vor Fur und Fruch-Geschichte Epigrafic, XXIII, 1984, 2p, 110-111, fig. 10

⁴⁴ M.M. Winn, op. cit, loc. cit, E. Mason, op.cit

⁴⁵ V. Boroneanț, Tăblițele scrise de lut de la Vidra, BMIM XIX, p. 6-11M. Gimbutas, op.cit, loc. cit., fig. 53-54

⁴⁶ V. Boroneanț, idem, pl. IV

⁴⁷ N. Vlassa, Kulturelle bezuchungen des Neolithikums Siebenburgens zum Vorderer Orient, AMN, VII, p. 3-39

⁴⁸ J.L. Mallowan, Civilized life begins: Mesopotamia and Irak. The dawn of civilizations, Londra, 1961, 1972-73, fig. 20-25, E. M. Pope, The origins of writings in the Near East, Antiquity XI, 1966, p. 17-23

⁴⁹ V. Boroneanț, Tell, ziggurat, piramidă, BMIM, XV, p. 56-78

⁵⁰ M. Davidescu, op cit, loc. cit

⁵¹ N. Gudea, op. cit, loc. cit.

⁵² D. Berciu, Buridava – Puternic centru al geto-dacilor, Drobeta, 1978, p. 5-17

⁵³ H. Daicoviciu, Dacii, 1960, p. 203-219

diplomatice dintre daci și romani, dacii s-au adresat romanilor prin depeșe în limba latină prezentate de membrii delegațiilor, vorbitori de limbă latină⁵⁴.

Cercetările de la Chitila Cetate au evidențiat cel mai complet sit arheologic din arealul bucureștean din sec. III-V, în care pe lângă un foarte bogat material arheologic a fost pus în evidență un sistem propriu de scriere și foarte probabil, măcar ipotetic exista și o cancelarie sau un grup de oameni care se consultau atunci când se impunea reprezentarea comunității în relațiile cu alte comunități, și foarte probabil cu conducătorii goților și ai sarmaților (aflați în nord-est și sud-est) sau cu Ulfilas⁵⁵ (creștinat și el în această perioadă).

Aceasta face dovada că în acest areal era o comunitate creștină bine încheagată, cu legături în Scitia Minor (Dobrogea în care a predicat și Apostolul Andrei și unde funcționau în acest timp mai multe episcopii⁵⁶).

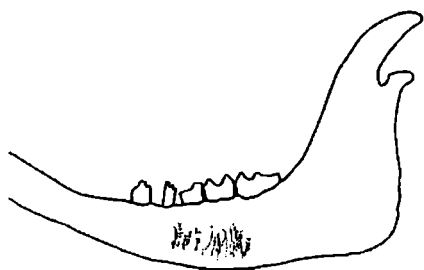

fig.1 a

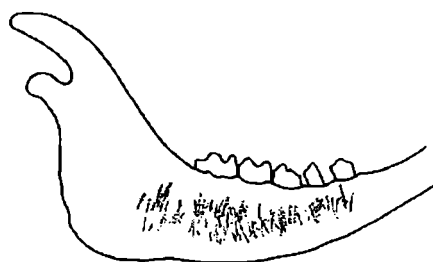

fig.1 b

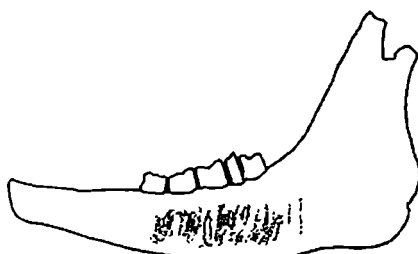

fig.2

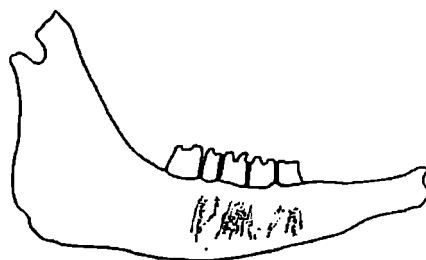

fig.2 b

⁵⁴ H. Daicoviciu, op.cit, loc. cit.

⁵⁵ Iordanes, *Getica. De originae actibusque Getorum*, ed. Gândirea, București, 2001, *** Istoria României I, ed. Academiei, 1960, p. 670-694

⁵⁶ D. Manolache, *Sfântul Apostol Andrei și protocreștinismul în spațiul românesc*, ed. Arhetip, București, 2004

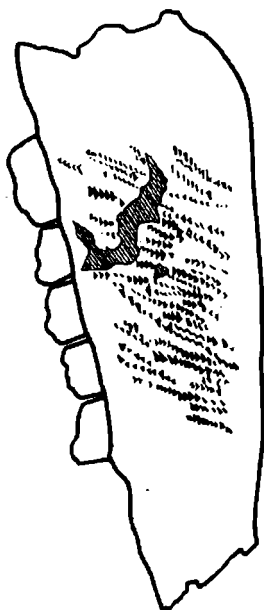

fig. 3 a

fig. 3 b

fig. 3 a și b

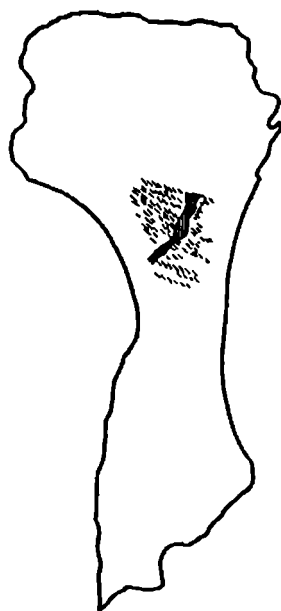

fig. 4 a

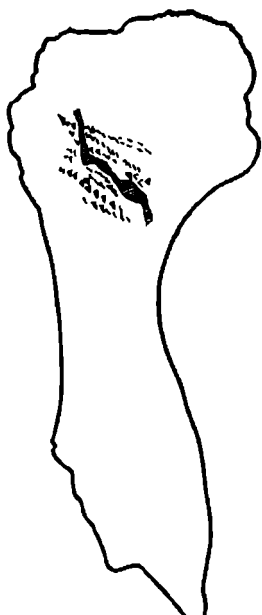

fig. 4 b

fig. 5 a

fig. 5 b

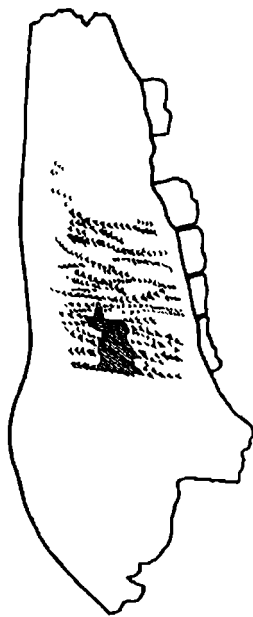

fig. 6 a

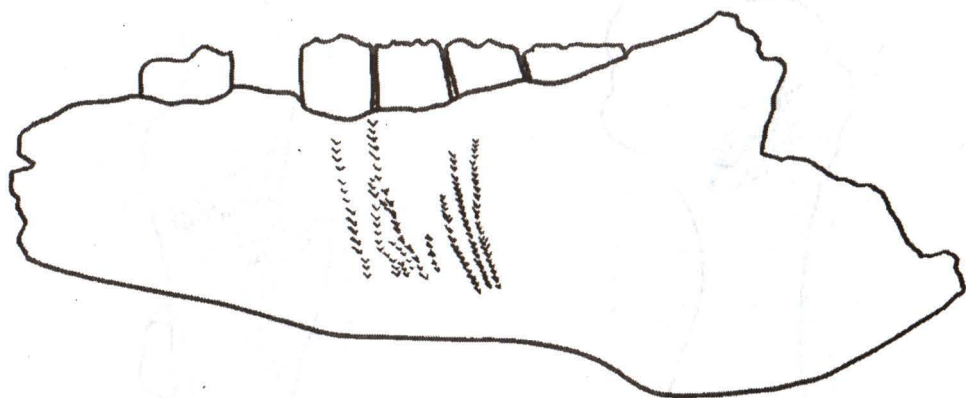
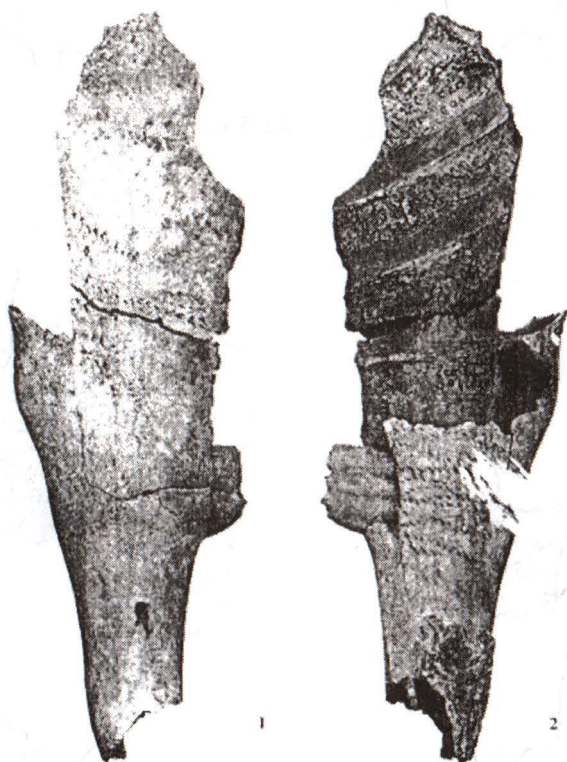

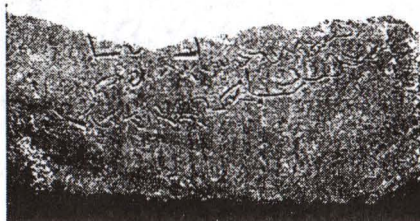
fig. 6 b

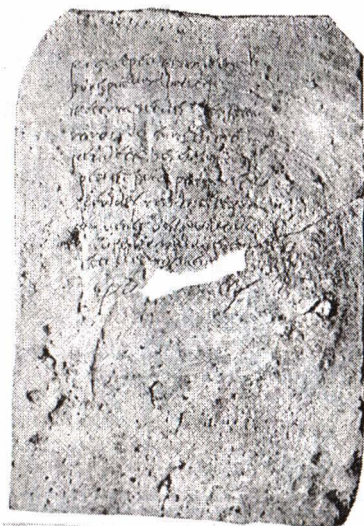
Planșa 1: 1) Mandibulă stângă fragmentară de cal, pe a cărei suprafață este figurat un personaj uman prin mici incizii unghiulare.
2) Suprafața ventrală a aceleiași mandibule pe care se află decur de aspect monogramat în aceeași tehnică.

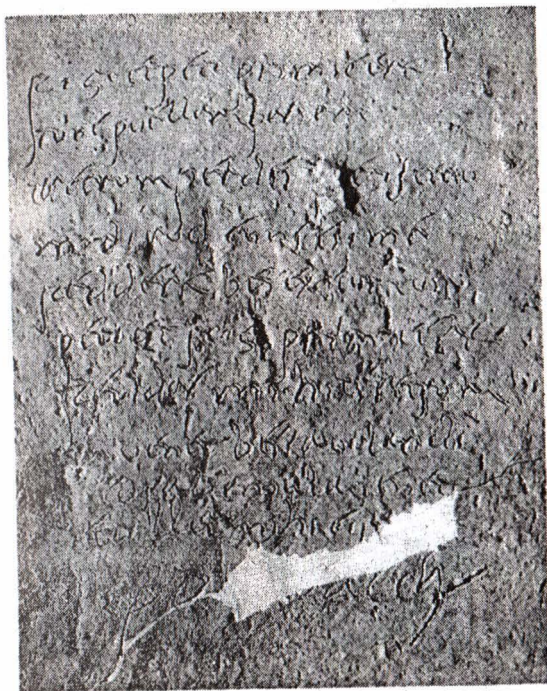
Planşa2: 1) Peștera Lăptari - schematizarea unui personaj uman, în culoare
cărămizii ce poartă în mână dreptul probabel un os, iar în stânga un scut.
Capul este ornamentat prin motive punctate. Personajul pare a sta pe un
scaun.
2) Căderea dacică redată în muntelui naivă de pe pereții aceluiași peșteri de
la Lăptari.

pl.5 – 6: 1) cărămidă cu inscripție cursivă de la Hinova
2) cărămizi cu ștampila unei unități de la Hinova

pl.7 cărmidă cu inscripții cursive de la Gornea

pl.8 cărmidă cu scriere cursivă dela Gornea - detaliu pl.8 b tipuri de liter cursive (Blant)

fig. 10 inscripții creștine pe cărămizi și țigle din Moesia Secunda și Tracia (după Beseliev).

fig. 11 – inscripții parietale din catacombele romane (după I.C.V.R.).

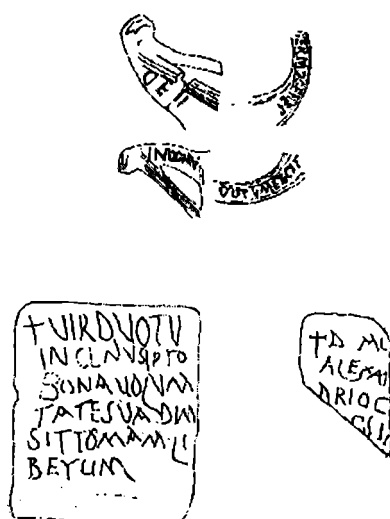

fig. 12 Inscripții creștine din Moesia Prima, după Petrovic 1975, Mirocoviici 1982

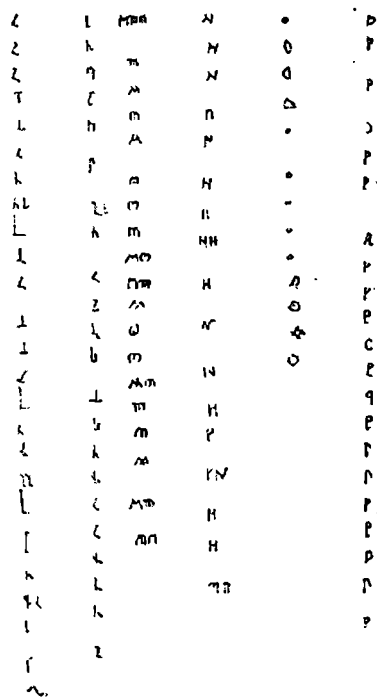

Fig. 13. tipuri de litere după Blant (1898)

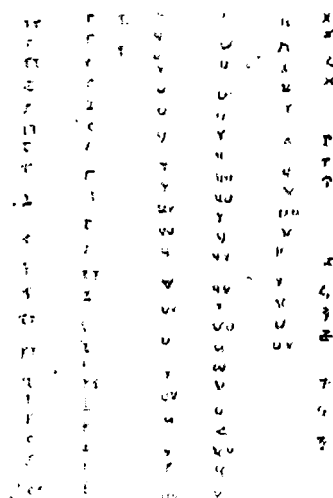

fig. 14 tipuri de litere din inscripții creștinedatate și nedatate, după Blant, 1898.

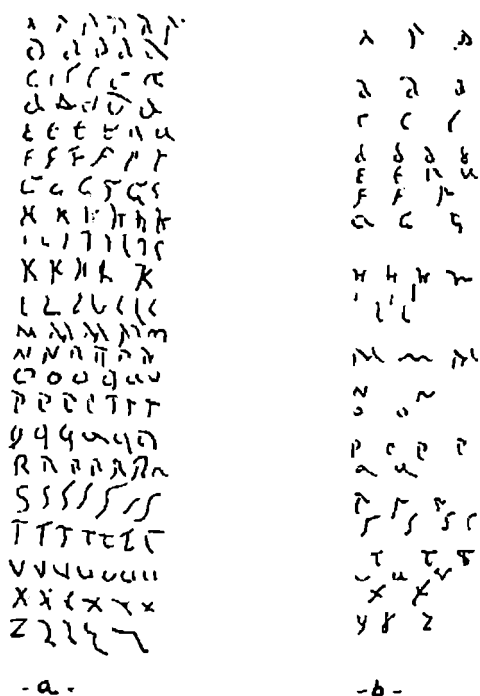

Fig. 15 – tipuri de litere creștine din catacombe: a) după Sixtus 1910
b) după Batelli 1942.

A A B C E F H I L L M M N N N
O Q R R S S T U X

A A A A C C D E E F G H I L L M M M
N N O O P P Q R R A S S S T T T V V V
X X X + -

A A A A B B E C C D D D E E F F C C
G H H I I K L L M M N N N O O P P
Q Q R R R S S S T T V V V X

A A B C D D E E G H I I I K L M N N
O O P P Q R R S S S T T V V X -
- - - a t

A B C D E F G H I I L M N O
P P Q R S S T T V V X Y

A A B B C C D D E E F F G H I L M M N N
O O P P Q R R S S S T T V V X X X

A A B C C D E H I I K L N N O O P P
R R S S T T V V X X X

A A A A A B B C C C D D E E F F G H I
I L M N N N O O O P P K K X R R S S
S S T T T V V V X X X Y - - -

A A A C C D E E F F G H H I I K L L
M N N O O P P Q R R S S S T T V
V X X X -

Fig. 16 – tipuri de inscripții creștine datate 400 – 577 după Kaufmann

ff	p	q	r	qcs	s	hll	t
f	p	q	r	q	s	h	L
f	T	t	A	q	s	h	P
E	E	E	h	s	z	M	r
f	FE	E	E	s	s	h	L
J	E	E		s	s	h	Y
f	E	E		q	s	h	z
FE	f	f		o	q	h	f
s	f	f		s	s	h	i
E	E	E		q	s	h	j
E	f	E		q	z	h	L
E	f	f		q	z	h	L
E	f	f		q	s	h	T
E	f	f		q	o	h	J
f	h	f		s	f	h	f
f	h	f		q	c	h	f
FE		f		h	c	h	J
z	f	f		q	s	h	J
f	f	E		q	SH	h	
f	ff	f		s	s	h	
f	f	f		s	s	h	
f	ff	f		ss	J	h	
f	f	f		s		h	

Fig. 17 – tipuri de litere după Blant

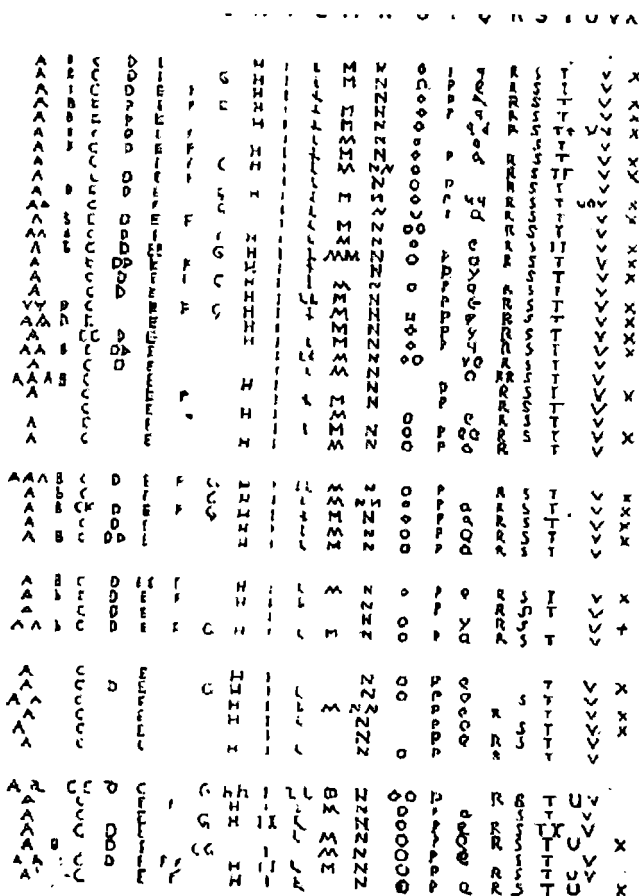

Fig. 19 tipuri de litere din regiunea renană, după Rappert 1971

a	4	5	A A	A A
b			B	
c	C C C			
d	D D D	D D		
e	E E E	E		
f	F F F			
g				
i				
l	L	L		
m	M M M	M M M		
n	N N N	N		
o	O O O	O O O		
p	P			
q	Q			
r	R R R	R R R		
s	S S S	S S		
t	T T T	T T T		
u	V V V	V V		
v		V V		

Fig.20 - tipuri de litere din Moesia Prima, după Petrovici, 1978.

A	AAA	AAA	AAA	AAA	AAA	AAA
B						
C	C	C	C	C	C	C
D	D	D	D	D	D	D
E	E	E	E	E	E	E
F	F	F	F	F	F	F
G		G				
H				H		
I	I	I	I	I	I	I
K						
L	L	L		L		
M		M		M		
N	N	N	N	N	N	N
O	O	O	O	O	O	O
P	P			P		
Q	Q			Q		Q
R	R	R	R	R		
S	S	S		S		S
T	T	T	T	T		T
V	V	V	V	V	V	V
X						
Y						

fig. 21. tipuri de litere din Tracia și Moesia după Beșevliev, 1964

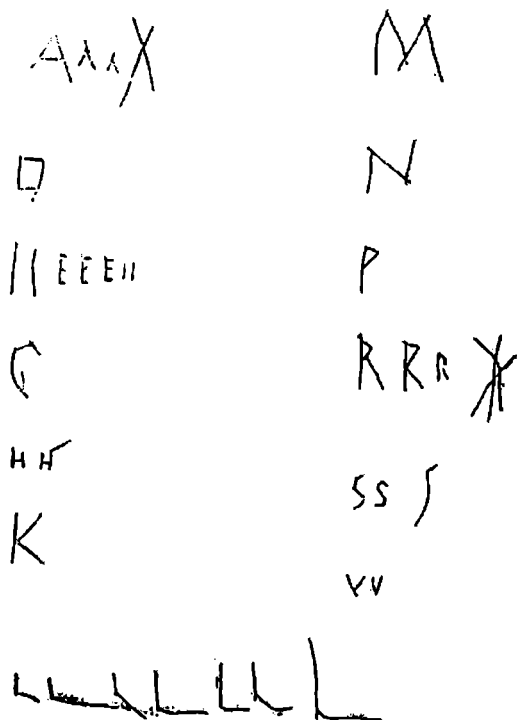

fig. 22 – tipuri de litere romane târzii din zona romană a Germaniei, după Golsterer, 1975.

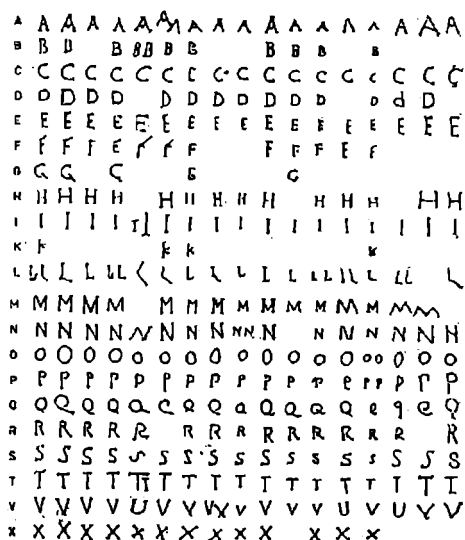

fig.25 – tipuri de litere din Gallia Belgica, după Gauthier

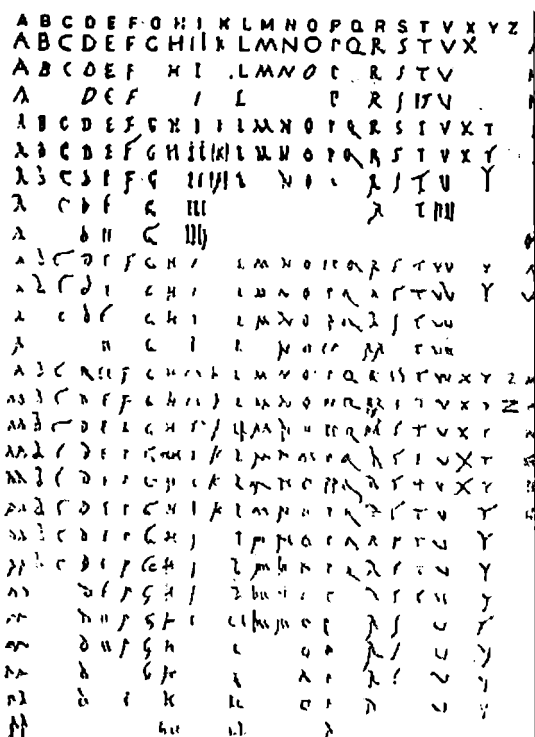

fig. 26 – tipuri de literă de la Pompei, după Zaugenmeister (C.I.L.)

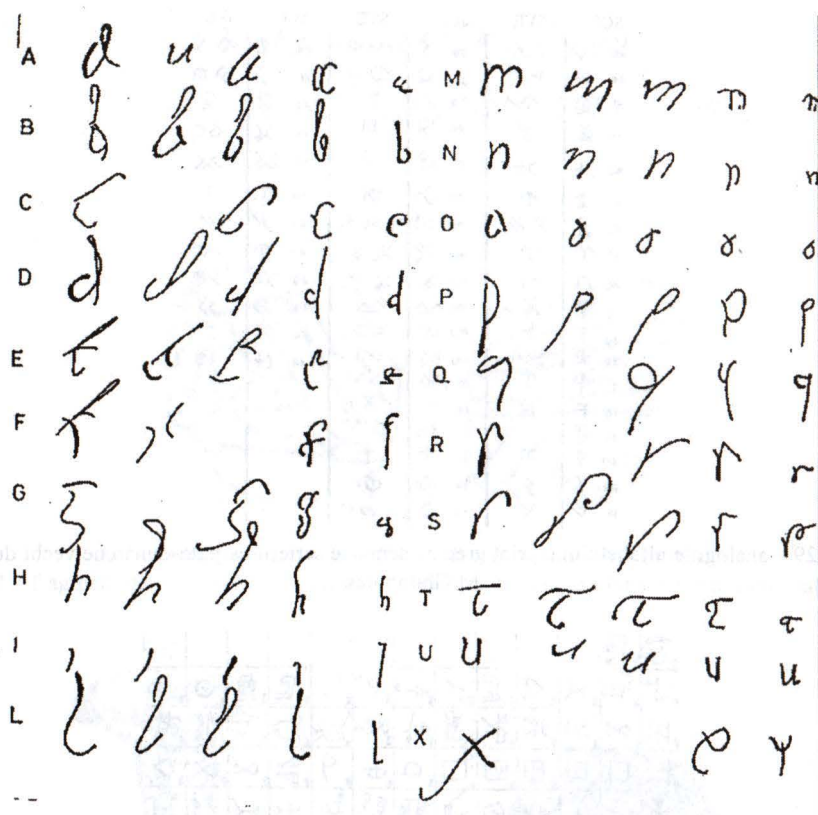

Fig. 27 – tipuri de litere cursive din epocă romană târzie (după Mallou, 1992).

Fig. 28 – silabarul clasic cipriot, după M. Ghimbutas

SCC	SVE	SCC	SVE	SCC	SVE
sa	✓	po	✓	ra	↑
se	山	pu	山	ri	山
si	企	na	T	ro	山
sq	三	ne	山	ru	山
su	大	ni	山	wa	山
ko	企	no	山	wa	山
ke	山	nu	山	xi	山
ki	山	ma	山	wo	山
ko	山	me	山	za	山
ku	山	mi	山	zo	山
ta	山	mo	山	xa	山
te	山	me	山	xe	山
fi	山	la	山		
fo	山	le	山		
fu	山	li	山		
pu	山	lo	山		
pe	山	lo	山		
pi	山	ro	山		

fig. 29 – analogiile alfabetului cipriot grec cu semnele scrierii carpato-dunărene vechi după M.Ghimbutas

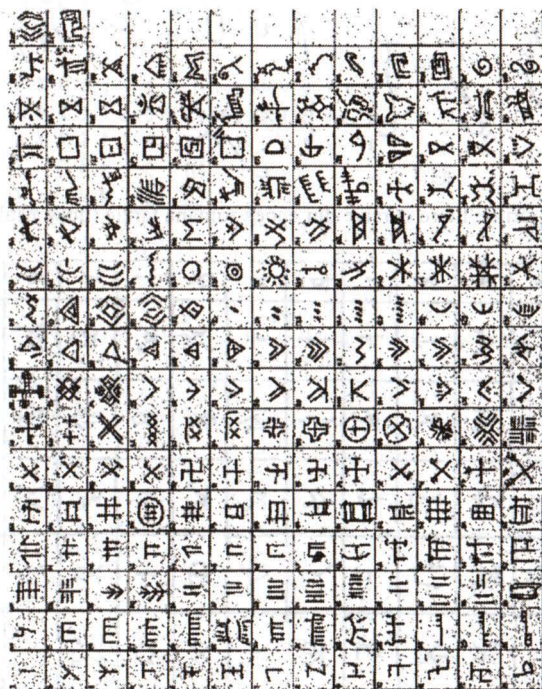
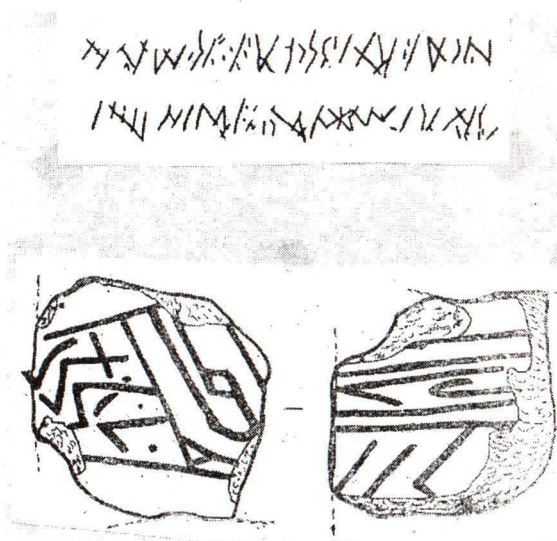

fig. 30 – semnele Vincea Turdaș, după Shan Winn (1981).fig.

31 - inscripția peșterii de la Sitovo, Bulgaria (după M.Ghimbutas)

fig. 32 – fragment de vas cu semne incizate din tellul de la Chitila (după V.Boroneanț), față și dos.

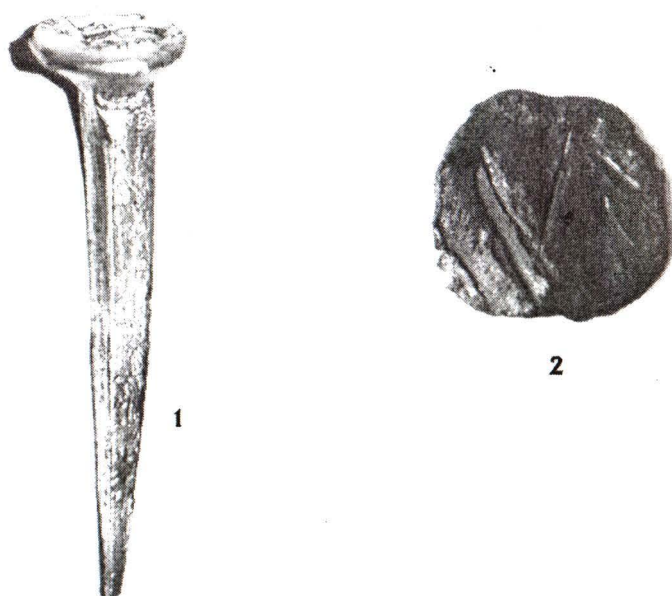

fig.34 – 1) cuiul de fier care prezintă pe partea exterioară cu plan circular, imprimae stângaci, semnele L și O. Este lucrat manual la forjă.

- 2) piesă de aspectul unei monede din plumb, care are imprimat pe o față semnele I și N

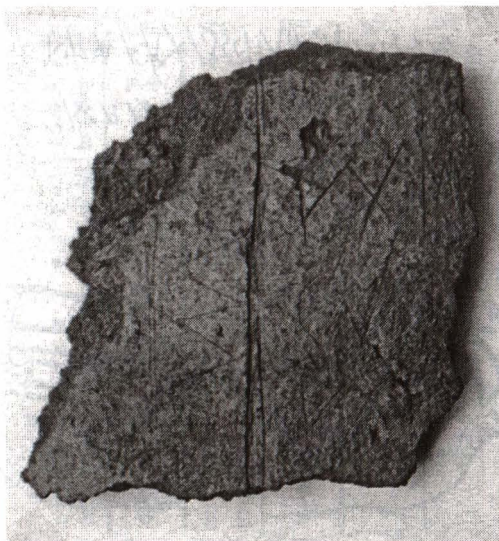

Fig. 35 – fragment ceramic lucrat cu mâna, cu un ornament în unghiuri înălțuite spărțite de o axă și apoi fragmente trei rânduri incizate pe care pot fi citite cu dificultate MXA, CVM și VX(M?).

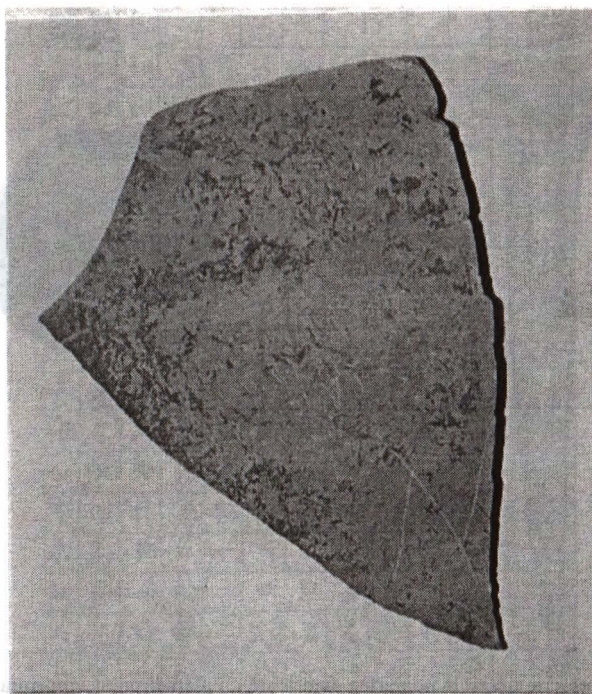

fig. 36 – fragment ceramic lucrat cu roata olarului ce poartă incizat litera M, după coacere, de la Chitila Cetate.